

KONTOR ILDIKÓ: LEGENDÁBÓL PRÉDIKÁCIÓ – A KARTHAUZI NÉVTELEN SZENT BERNÁT NAPJÁRA ÍROTT BESZÉDE A FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Az Érdy-kódexben szereplő Szent Bernát-napi prédikáció a szónoki beszéd retorikai sajátosságait hordozza magán. A prédikáció szövegelőzménye a Szent Bernát-legenda, mely a 13. században Jacobus de Voragine által összeállított legendagyűjtemény, a *Legenda aurea* augusztus 20-ra eső története¹, ám ahogyan azt Madas Edit is megemlíti, „A Névtelen válogat, átszerkeszt, egyszerűsít, fordít, s közben egy pillanatra sem téveszti szem elől hallgatóságát. Szólongatja őket buzdítva, dorgálva, féltve – erőteljesen, zamatosan, anyanyelvükön.”² Az Érdy-kódex latin nyelvű Prológusából kiderül, hogy a Karthauzi Névtelen „Krisztus és Szűz Mária mellett Szent Brúnónak, rendje alapítójának”³ ajánlja művét. Ezen felül „népnyelven való alkotással új lelki táplálékot kíván [nyújtani]”⁴, méghozzá „több laikus testvér és különböző rendi apácák számára”.⁵ Ezzel az előszóval a Névtelen mintegy kijelöli a hallgatóságát.

A Karthauzi prédikációjában számos változtatást alkalmaz a forrásszöveghez, azaz a legendához képest. A módosítások három csoportba sorolhatóak: bővítések (I.), kihagyások (II.), a latin szavak mai szótári jelentésétől eltérő fordítások (III.).

I.

A **bővítések** tekintetében szembevetendő, hogy a Névtelen rögtön a prédikáció elején megjelöli a témát, melyről szólni fog („meezel zoloo zent Bernald doctornak zentseeges | Eleteer/o’/l t/y:zt/o’/sseeger/o’/l es meennyen f/o’/ldon valo meeltosaggarol”⁶) és felszólítja a híveket az imádkozásra és dicsőítésre. A szöveg zárása is ezt a prédikációs hagyományt követi: „m/y:/nek/w”/nk ees enghegg/y:/en at/y./aff/y./w zent leelek Amen.”⁷ Mindez a *Legenda aurea*ból, érthető módon, teljes mértékben hiányzik.

A Névtelen máshol kiegészíti az eredeti szöveget azzal is, hogy Bernát öltözködéséről szólva megemlíti a „ciliciomot”⁸, a kecskeszörből vagy más durva anyagból készült vezeklőövet, és utána rögtön kommentárt is fűz hozzá: ezt ugyanis Bernát csak „Karthwsiaban”⁹ viselte a néma barátok között az egyenlőség kedvéért.

Érdekes változtatás található a Bernát családjára vonatkozó epizódokban. A prédikációban nyomon követhető, amint a legidősebbtől a legfiatalabb testvérig mindenki belép a cisztercita rendbe. A Névtelen azonban megtoldja még azzal a *Legenda aurea* történetét, hogy az apa is követi fiait: „Veegre az ew att/y:/aa ees hoz/y:/aa meene az Kalastromba es /y:/o veenseegben ott mwlek k/y:/we wr istennek zent malaztt/y:/aban”¹⁰. Hasonlóképpen jár el Bernát egyetlen lánytestvérét illetően: az Érdy-kódexbeli szöveg szerint Bernát húga elválk a férjétől és zárdába vonul, a *Legenda aureában* viszont csak felhagy a

¹ JACOBUS DE VORAGINE, *Legenda aurea*, szerk. MADAS Edit, ford. BÁRCZI Ildikó [et al.] Budapest, Neumann Kht., 2004. <http://mek.oszk.hu/04600/04626/html/legenda0077.html>

² *A Néma Barát megszólal: Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, szerk. MADAS Edit, Budapest, Magvető, 1985, 553.

³ I. m., 546.

⁴ I. m., 9.

⁵ I. h.

⁶ *A Khartauzi Névtelen Szent Bernát-napi beszéde: Nyelvelméltár*, szerk. VOLF György, Bp., 1874-1908 V, 247. (A továbbiakban: Nytár V. 247.).

⁷ Nytár V. 255.

⁸ Nytár. V. 251.

⁹ Nytár V. 251.

¹⁰ Nytár V. 250.

világi étellel, de továbbra is házas marad. A Névtelen mintha ezekkel a betoldott epizódokkal tenné kerekké a történet végét: „Ezenkeppen bel teleek az ew zent azzon z/y:/le/y://o'/knek wr istenben valokewansaga hog/y:/ ew magzat/y:/ k/o'/zz/o'/l eg/y:/ se vezne el.”¹¹

Jelentős kiegészítés továbbá Bernát halálának pontos időbeli elhelyezése a magyar történelemben: „Es m/y:/koron k/y:/we mwleek vala hathwan három eztend/o'/s Es wr ff/y:/w z/y:/letet/y:/nek wtanna m/y:/koron /y:/rnanak ezer zaaz ewtven három eztend/o'/ben”.¹² A Névtelen ugyanis a szent életű férfi halálát a hazánkban a cisztercita rendet meghonosító II. Géza (1146–1162) uralkodásának idejére teszi. Ezzel is mintegy közelebb hozza a magyar hívőkhöz a tudós szerzetes alakját.

II.

A **kihagyások** magyarázatául szolgálhat, hogy a Karthauzi kerülni akarta a túlzott terjengősséget a hívők figyelmének fenntartása érdekében: ezt támasztja alá az, hogy Bernát puritán életmódjának bemutatása a prédikációban jóval rövidebb, mint a *Legenda aureában*. A Bernát cselekedeteiről, hittérítői munkásságáról szóló epizódok sem jelennek meg olyan mértékben, mint a legendában. A Karthauzi Névtelen erre pontos magyarázatot ad: „Nagy sok volna m/y:/nt eell/y:/en Iambor zent at/y:/anak es kereztt/y:/enseegben /y:/eles z/e-/t /y:/rasbel/y:/ doctornak /y:/ozagus m/y:/welk/o'/det/y:/ es choda teetel/y:/ ha m/y:/nd /y:/gheer/o'/l /y:/ghee re meg akarnook /y:/m/y:/a.”¹³

Ugyanakkor a kihagyások tekintetében szóba jöhet még egyfajta szemérmesség is, hiszen a Sátán kísértéseiről is rendkívül burkoltan és érintőlegesen szól a Névtelen, míg a latin forrás sokkal részletesebben mutatja be a kísértő asszonyok próbálkozásait. Elhagyja továbbá a kockajátékos szerzetes történetét is – erre a módosításra okként szolgálhat, hogy féltő, a hitükben még bizonytalan testvérek a megbocsátás reményében követték volna a fent említett barát példáját.

A Névtelen a laikusok számára feltehetően idegen hangzású neveket szándékosan kihagyja prédikációjából. Például a legendában megnevezett auctoritasokat, Bernát életrajzíróit¹⁴ csak „docktorokként”¹⁵ említi. (Ezzel a jelzővel egyébként magát a cisztercita szerzetest is sokszor illeti.) Ugyanígy hiányzik a Szent Malakiás dicsőségéről szóló rész is, annak ellenére, hogy a püspök életrajzát maga Szent Bernát írta meg. A laikus hívők számára azonban bizonyára ismeretlenül hangozhatott volna Malakiás neve.

A prédikáció szövege mellőzi a *Legenda aureában* szereplő misztikus részeket is, például azt az epizódot, amelyben Bernát a szeretet erejével előzi az esőt. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy akkor a legyek kiközösítése miért szerepel az Érdy-kódex szövegében. Egy bibliai példa szolgálhat erre magyarázatul: párhuzamot lehet felfedezni a legyek kártékonyága és a Mózes II. könyvében szereplő egyiptomi csapások a bogarak, (bögölyök) veszedelme között.¹⁶

III.

A Névtelen által használt legfőbb stiláris eszköz a **fordítás** felől ragadható meg, ugyanis a latin szó elsődleges szótári jelentését sokszor megváltoztatja, átírja a Karthauzi:

¹¹Nytár V. 251.

¹²Nytár V. 255.

¹³Nytár. V. 254.

¹⁴ Az említett szerzők: Guillaume de Saint Thierry 1119–1120-ban a Saint Thierry bencés kolostor apátja, misztikus teológus. Szent Bernát életét 1130–19 írta meg, ezt folytatta Arnold, aki a bonnevah bencés kolostor apátja volt 1144 és 1156 között. Vö.: VORAGINE, i. m. <http://mek.oszk.hu/04600/04626/html/legenda0077.html>

¹⁵Nytár V. 247.

¹⁶ *Szent Biblia*, ford. KÁROLY Gáspár, Budapest, 1987, Mózes II.k., 8:20-32.

- A *Legenda aureában* szereplő *catellus* mai szótári jelentése 'kiskutya'. A Névtelen ezt „zeep feyer kölyköchkének”¹⁷ fordítja. Oka az lehetett, hogy a *kölyök* szó elsődleges jelentése – mint azt a TESz is bizonyítja egy 1165-ös emlék alapján – 'emlősök, főként kutya, macska kicsinye'.¹⁸
- *Muliercula*: jelentése 'asszonyka, rossz nőcske'. A Karthauzi Névtelen „babaanak”¹⁹ fordítja valószínűleg azért, mert a szláv eredetű *bába* szónak létezett egy olyan jelentése is, mely a magyar gyerek- és dajkanyelvi *bábával* nem áll közvetlen kapcsolatban: 'boszorkány, öregasszony, vasorrú bába'.²⁰
- *Dorsum*: 'gerinc', a Névtelen fordítása: „kinék az *hataa orya* tarka barka”.²¹ A TESz. szerint az *orja* „levágott disznó, ritkábban birka, marha *gerince* hústosul”.²²
- *Lancea*: 'lándzsa', a Névtelen „*czuwczanak*”²³ fordítja. Ennek magyarázatát Rapavi Dóra tanulmányában találtam meg, mely a Szent Domokos-napi beszédről szól: itt ugyanis a Karthauzi Névtelen a híres három dárda legendarészletben szintén három *csucsáról* beszél: „*Heted /y:/eleneth leen zent Damonkus att/y:/nak k/y:/r/o 'l eell/y:/ en latasth lata Lataa haat Cristus Iesus men/y:/orzagbol le zallot az eghre es harom czwczakat tart kezeeben k/y:/knek m/y:/atta akarwan ez v/y:/lagot el vezten/y:/*.”²⁴
- *Silva*: mai szótári jelentése 'erdő', a Névtelen „*haraztnak*” fordítja. A TESz. szerint a *haraszt* egy 1225-ös emlékből gyűjtőnévként fordul elő 'egyfajta erdő, tölgyes' értelemben.²⁵
- *Stercus*: 'ganéj, trágya, szemet, bélsár'. A Névtelen fordítása: „m/y:t /y:/aarz eet te zaar saak”.²⁶ Maga a kifejezés már korai nyelvemlékekben is megjelenik: 1130-40/12-13. sz.: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története*, 1372. u.-1448.k. *Jókai-kódex*.²⁷ Az akkori fül számára ez a szó nem számított annyira pejoratív, mint a mai nyelvhasználatban.
- A fordítás szempontjából érdekes lehet még az az epizód, amikor Bernát az ördöggel beszélget, aki egy paviai asszonyt gyötör. Itt ugyanis a rossz szellem a Névtelen fordítása szerint az eredeti latin *porrum*, 'hagyma' helyett „*pareet*”²⁸ mond. A TESz. szerint a *paréj* vagy *paraj* kifejezés egyik 1395 körüli jelentése szintén 'hagyma'.²⁹
- A *Mediolanom* szót a Karthauzi nem fordítja le Milánónak, meghagyja az eredeti alakban.³⁰ Ennek magyarázata nem csupán az, hogy a Névtelen valószínűleg nem ismerte Milánó városának nevét, hiszen nincs bizonyíték, hogy zarándoklat vagy

¹⁷ Nytár V. 248.

¹⁸ **kölyök**, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I.*, 1874: 118, In: TESz.

¹⁹ Nytár V. 248.

²⁰ **bába**, *Szláv jövevényszavaink*, 1903-1905: 457, In: TESz.

²¹ Nytár V. 248.

²² **orja**, *Schlegeli Szójegyzék*, 1405: 432, In: TESz.

²³ *Nytár V.* 249.

²⁴ RAPAVI Dóra, *A karthauzi Névtelen forráshasználatának sajátosságai – A Robertus Caracciolus Szent Ferenc-napi beszédével való összevetés tanulságai* = *Plaustrum V.* Bp., 2007. http://sermones.elte.hu/?az=355tan_plaus_rdora

²⁵ **haraszt**, *Magyar oklevél-szótár*, 1984, In: TESz.

²⁶ Nytár V. 251.

²⁷ **szar**, PRT, 1130-40, 8: 269, In: TESz., JókK., 1448.k., 80, In: TESz.

²⁸ Nytár V. 251.

²⁹ **paréj**, *Besztercei Szójegyzék*, 411, In: TESz.

³⁰ Nytár V, 253.

tanulmányút során járt volna Olaszországban,³¹ hanem az a tény is, hogy az olaszból vett *Milánó* csak jóval később terjedt el a magyar nyelvben.³²

A Névtelen fordításbeli változtatásainak újabb szempontjául szolgálhat az a jelenség, melyet Otrókocsi Nagy Gábor is megemlít tanulmányában³³: „A gótikus *lélek* „dinamikája”, de főleg nagyvonalúságra való törekvése hiányzik belőle (ti. kódexirodalmunkból), inkább csak azokat a *formákat* őrizték meg szövegeink, melyek a középkori gondolkozás menetét jellemzik:…a felsorolást, részletezést, az ellentétek halmozását, az egyes tételek mellett és ellen felhozott érvek vitatkozás módjára való szembeállítását stb.”³⁴ A Karthauzi Névtelen is kedveli a fentebb felsoroltakhoz hasonló stiláris eszközöket, például a többszörös, halmozott mellérendeléseket: pl. „nag mondhatatlan sok legy bogaar”³⁵, ezzel a szövegnek erőteljes képi világot, szemléletességet adva. Szinte sosem alkalmaz személyes névmásokat, a pusztá neveket is állandó jelzőkkel ékesíti és helyettesíti: pl. „angyal eeletew zent gyermek”³⁶, „malasztus zent ember”³⁷, „pokol bely Sathan/ erdegh”³⁸, ezzel pedig a jellemek fokozását éri el.

Szathmári István így jellemzi a Karthauzi Névtelen fordítói és egyben írói tevékenységének jelentőségét: „A fordítóknak tudniillik új szavakat, kifejezéseket kellett alkotniuk, meg kellett birkóznuk a fejlett latin nyelv mondatszerkezeteivel, stílusformáival, a Biblia képeivel stb. Ennek ellenére kódexeink között költői stílusra is akad példa. Ilyen az 1524-1527-ben keletkezett Érdy-kódex, a Karthauzi Névtelennek, egy ismeretlen karthauzi szerzetes ma is élvezetes stílusú munkája.”³⁹

A Karthauzi Névtelen tehát a kihagyások, bővítések, a latin szövegben szereplő kifejezések mai szótári jelentésétől eltérő fordítások segítségével egy teljesen új, az írói, alkotói szándékot tükröző szöveget hozott létre. A Szent Bernát-napi legendából így születhet egy retorikailag megszerkesztett, nyelvezetében a hallgatósághoz alkalmazkodó prédikáció.

³¹ ALBRECHT Zsófia, *Róma és az Érdy-kódex*, = *Plaustrum* II., Bp., 2004. http://sermones.elte.hu/?az=323tan_plaus_azsofia

³² Először használja: Bertalanffi: *Világnak Két rend-béli rövid isméréte* In: TESz.

³³ OTROKOCSI NAGY Gábor, *A magyar irodalmi gótika problematikájához*, In: *Pap Károly-emlék.*, Debrecen, 1939, 296-303.

³⁴ I. m., 303.

³⁵ *Nytár* V. 253.

³⁶ *Nytár* V.249.

³⁷ *Nytár* V. 249.

³⁸ *Nytár* V. 249.

³⁹ SZATHMÁRI István, *A stíloselemzés elmélete és gyakorlata*, In: *Kodolányi Füzetek* 16, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2002, 35.

Függelék

(II.) A latin kifejezések elsődleges szótári jelentésétől eltérő fordításai:

<i>Legenda aurea</i>	Mai szótári jelentés	A Névtelen fordítása
catellus	kiskutya	kölyköchke
muliercula	asszonyka, rossz nőcske	babaa
dorsum	gerinc	orya
lancea	lándzsa	czucza
silva	erdő	haraszt
stercus	ganéj, trágya, szemét, bélsár	zaar saak
porrum	hagyma	paree
Mediolanom	Milánó	Mediolanom